

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

Бахчеван Є. Ф.

У статті аналізуються підходи істориків, політологів, соціальних психологів до розуміння тероризму. Надається інтерпретація особистості терориста з точки зору психології, виділяється три напрямки терористичного руху. А також для повного аналізу сучасного тероризму виявляються й розкриваються сукупність причин і умов його появи. На підставі дослідженого матеріалу робляться висновки про природу і сутність сучасного тероризму, виділяється його специфіка .

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, насильство, економічний тероризм, інформаційний тероризм, політичний тероризм, соціальний тероризм.

В статтє анализируются подходы историков, политологов, социальных психологов к пониманию терроризма. Предоставляется интерпретация личности террориста с точки зрения психологии, выделяется три направления террористического движения. А также для полного анализа современного терроризма оказываются и раскрываются совокупность причин и условий его появления. На основании исследованного материала делаются выводы о природе и сущности современного терроризма, выделяется его специфика.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, насилие, экономический терроризм, информационный терроризм, политический терроризм, социальный терроризм.

In the article is investigated understanding of historians, political scientists, social psychologists about terrorism. Interpretation of personality of terrorist is given from the point of view of psychology; three directions of terrorist motion are distinguished. And also for the thorough analysis of modern terrorism appear and found out totality of reasons and terms of his appearance. On the basis of investigational material conclusions are drawn about nature and essence of modern terrorism, his specific is distinguished.

Keywords: terrorism, assassination, violence, economic terrorism, informative terrorism, political terrorism, social terrorism.

На початку XXI ст. проблема насильства стала особливо актуальною для всього світового співтовариства. Терористичні акти вже не здійснюються тільки екстремістськими організаціями чи злочинцями-одиначками; у ряді тоталітарних держав подібні методи впливу використовуються й спецслужбами. Сучасний тероризм - складне соціально-економічне явище, яке вийшло за національні межі й переросло в серйозну загрозу для населення всієї земної кулі.

Що вважати, а що не вважати тероризмом, кожен вирішує сам, залежно від ідеологічних установок, спираючись на власну інтуїцію. Єдиного визначення сутності терору поки немає. У науковій літературі терміни "терор" і "тероризм" використовуються для визначення явищ різного порядку, схожих в одному - у застосуванні насильства щодо окремих особистостей,

громадських груп і навіть класів. Історики пишуть про "опричинний терор" при Івані Грозному, якобінський терор у Франції, "червоний" і "білий" терор епохи громадянської війни в Росії й т.д.; сучасні публіцисти пишуть про кримінальний терор; до тероризму відносять викрадення літаків і захоплення заручників та інше. Один із сучасних найвідоміших дослідників тероризму У. Лакер справедливо зазначає, що "тероризм - це дуже складний феномен, який по-різному виявляється в різних країнах залежно від їхніх культурних традицій, соціальної структури та багатьох інших факторів, які дуже ускладнюють надання загального визначення тероризму" [9].

Можна навести ще цілий ряд визначень тероризму: "Тероризм є мотивованим насильством з політичними цілями" (Б. Крозьє, Великобританія); "Тероризм - це систематичне залякування урядів, населення та цілих народів шляхом одиничного або багаторазового застосування насилля для досягнення політичних, ідеологічних чи соціально-революційних цілей та прагнень" (Г. Денікер, Швейцарія); тероризм - це "загроза використання або використання насильства для досягнення політичної мети за допомогою страху, примусу або залякування" [4, 51]. З одного боку, усі ці визначення висвітлюють сутнісні характеристики тероризму, а з іншого - є надто широкими й формальними, що дозволяє поширити їх і на інші форми збройної боротьби.

"Тероризм, - пишуть російські дослідники В.В. Витюк і С.А. Ефіров, - це політична тактика, пов'язана з використанням і висуненням на перший план тих форм збройної боротьби, які визначаються як терористичні акти". Терористичні акти, які раніше зводилися до вбивств "окремих високопоставлених осіб", у сучасних умовах можуть носити форму викрадення літаків, захоплення заручників, підпалів підприємств і офісів і т.п., але об'єднує їх з тероризмом насамперед те, що "головною загрозою з боку терористів залишається загроза для життя і безпеки людей". Терористичні акти спрямовані також на нагнітання атмосфери страху в суспільстві, і, зрозуміло, вони повинні бути політично мотивовані. Для нагнітання страху терористи можуть застосовувати дії, які не загрожують людям безпосередньо - наприклад, підпали або вибухи магазинів, штаб-квартир політичних партій у неробочий час, видання маніфестів і прокламацій загрозливого характеру й т.п. [4, 224-225].

У Кримінальному кодексі України в статті 258 терористичний акт визначається як "застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до

© Є.Ф. Бахчеван, 2013

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою” [3].

У Законі України “Про боротьбу з тероризмом” це явище трактується так: “Тероризм - суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади, або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей”. Таким чином, насильство чи загроза його застосування щодо фізичних осіб або організацій, а також знищення (пошкодження) або загроза знищення (пошкодження) майна та інших матеріальних об'єктів, що створюють небезпеку загибелі людей, заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших суспільно небезпечних наслідків, що тягнуть за собою порушення громадської безпеки, залякування населення або надання впливу на застосування органами влади рішень, вигідних терористам, або задоволення їх неправомірних майнових і (або) інших інтересів, посягання на життя державного або громадського діяча, вчинене з метою припинення його державної чи політичної діяльності, або помсти за таку діяльність; нападу на представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації, який користується міжнародним захистом, а рівно на службове приміщення або транспортні засоби осіб, які користуються міжнародним захистом, якщо діяння вчинено в цілях провокації війни чи ускладнення міжнародних відносин, а також згідно із зазначеним законом поняття “тероризм” включає в себе підготовку та реалізацію терористичної акції, підбурювання до неї, створення незаконного збройного формування, вербування, оснащення, навчання та використання терористів, фінансування їх організацій.

На нашу думку, найбільш вичерпне й коротке визначення тероризму було дано американським істориком Дж. Хардманом в “Енциклопедії соціальних наук” 1934 року. “Тероризм, - писав Хардман, - це термін, що використовується для опису методу або теорії, яка обґрунтовує метод, за допомогою якого організована група або партія прагне досягти проголошених нею цілей переважно через систематичне застосування насильства. Терористичні акти направляють проти людей, які як особистості, агенти або представники влади заважають досягненню цілей такої групи”. Хардман додає, що “знищення власності та обладнання, спустошення земель можуть в особливих випадках розглядатися як додаткові форми терористичної діяльності, являючи собою різновид аграрного або економічного тероризму як додаток до загальної програми політичного тероризму”.

Тероризм як метод характеризується не тільки прагненням вивести з рівноваги законну владу або націю, але також прагненням продемонструвати населенню, що законна (традиційна) влада більше не знаходиться в безпеці. Публічність терористичного акту є кардинальним моментом у стратегії тероризму. Якщо терор зазнає невдачі в тому, щоб викликати широкий резонанс у колах, за межами тих, кому він напряму адресований, це означатиме, що терор марний як знаряддя соціального конфлікту.

Політичні та історичні трактування нерідко не повністю охоплюють всієї повноти тероризму як явища. Зацікавленість представляє трактування тероризму з

точки зору соціальної психології. Психологію цікавить не стільки правовий і моральний аспекти та проблеми тероризму, скільки питання про те, які психологічні, особистісні та соціально-психологічні фактори роблять можливим для людини вчинення дій, що ведуть до загибелі або каліцтва людей, як правило, ні в чому не винних.

Вивчення проблеми тероризму в її психологічному аспекті нерозривно пов'язане з теоріями людської агресивності, з одного боку, і з концепціями, які пояснюють психопатологічні варіанти розвитку особистості, - з іншого. До того ж потрібно врахувати ідейно-моральний аспект проблеми, з якого можна зрозуміти, як психічно (але не психологічно) здорові особистості здатні здійснювати дії, які загрожують життю та здоров'ю людей.

Розглядаючи проблему тероризму, виділяють два яскраво виражених психологічних типи, які часто зустрічаються серед терористів. Перші відрізняються високим інтелектом, упевненістю в собі, високою самооцінкою, прагненням до самоствердження, другі - не впевнені в собі, невдахи зі слабким “Я” та низькою самооцінкою. Але як для перших, так і для других характерні висока агресивність, постійна готовність захищати своє “Я”, прагнення самоствердитися, надмірна захопленість собою, незначна увага до почуттів і бажань інших людей, фанатизм.

Одним з основних мотивів, за яких прибігають до тероризму, є сильна потреба в зміцненні особистісної ідентичності, що досягається приналежністю до вказаних вище груп. Ця потреба в приналежності виявляється в маргінальних, відчужених індивідуумів, дозволяючи їм будувати спільну для подібних людей картину світу, яку можна охарактеризувати фразою: “Ми проти них, тому що вони - причина наших проблем”.

Деякі дослідники вважають, що *спільний* погляд на світ та історію є найважливішим фактором в об'єднанні терористів. Важливо зауважити, що маргінальність схильних до тероризму людей розуміється дуже широко й сприймається ними як фрустрація особистих економічних чи політичних потреб, як реакція на невдачі в роботі й навчанні, тобто ґрунтується на різних підставах (національних, освітніх, економічних, статусних тощо).

Можна зауважити, що характерне для більшості терористів антиномічне бачення світу і суспільства (ми - вони) проявляється в крайній нетерпимості до будь-якого інакомислення, сумніву та невпевненості. Терористи в цьому сенсі можуть розглядатися подібно релігійним фанатикам, які нібито володіють високою і єдиною істиною. Оскільки приналежність до групи виступає як одна з великих цінностей, то групові норми ідеалізуються, а збиткова самосвідомість і слабке “Я” лише сприяють експансії групової свідомості. Суспільство інтерналізується. Активно заперечуються загальнолюдські цінності, передусім право інших людей на життя. Насильство та агресивність стають пріоритетними цінностями. Відповідні, як правило, силові дії з боку суспільства мають протилежний результат - зміцнюють цілісність групи, зменшують групові розбіжності та створюють моральне алібі.

При розгляді тероризму психологи звертаються до проблематики відмінностей у напрямку терористичного руху. Умовно вони виділяють три важливих напрямки:

- а) боротьба проти уряду своєї країни;
- б) боротьба за національне самоствердження;
- в) релігійний тероризм.

У першому випадку - терористи руйнують світ своїх

батьків. Їхні дії можуть розглядатися як помста за дійсні або уявні образи, спрямовані проти суспільства батьків. Так, багато учасників німецьких терористичних груп звинуватили своїх близьких у фашизмі, хоча більша частина їх родичів була в мовчазній опозиції режиму.

У другому випадку - терористами виявляються індивідууми, які борються за національне самоствердження, мстять суспільству за образи, нанесені їх батькам, і вважають, що здійснюють місію своїх предків.

У третьому випадку - релігійному тероризмі - можна виявити змішування двох перших напрямків, але з вищою агресивністю.

Одна з головних цілей терористів, як вважають багато дослідників, - привернути увагу суспільства й навіть викликати його симпатію. Тому вони прагнуть до реклами, а не самознищення, хоча зустрічаються й терористи-смертники, але це швидше виняток з правила. Без системи масової інформації, особливо телебачення, а саме яскраво трансльованих терактів у живому ефірі, терористи не могли б мати шансу висунути владі свої вимоги й сподіватися на їх виконання, оскільки реакція населення на терористичні акти була б менш емоційною і масштабною.

Тероризм можна розглядати як форму політичного послання, ультиматуму, який має місце в різних сферах сучасного суспільства: політичній, економічній, соціальній і т. д. На нашу думку, можна виділити чотири види тероризму:

Економічний тероризм - вимагання (найчастіше грошей або будь-якого майна) за допомогою шантажу, загрози застосування або використання насильства. Існує три основних його напрямки, що створюють відчутний вплив на розподіл доходів у всьому світі, це: шантаж транснаціональних компаній, захоплення заручників, торгівля наркотиками, причому останнє є найпотужнішим, як наслідок - найнебезпечнішим.

Політичний тероризм - підпільні групи, які, діючи більш-менш автономно, використовують найсучасніші засоби зв'язку, блискавично змінюють дислокацію, не втрачаючи при цьому постійних контактів між собою. Його лідерам не потрібна легітимність, вони зневажають традиційні уряди, намагаються виправдовувати свої "антитерористичні заходи", щоб зберегти авторитет.

Соціальний тероризм - акції, що завдають "анонсований збиток" - загрозу вибуху газу, отруєння прісних водосховищ та ін. У цього виду велике майбутнє: розширення маргінальних груп у розвинених суспільствах, посилення нерівності стимулюють прагнення до показаних дій, на які активно реагує ЗМІ.

Інформаційний тероризм - з розвитком всесвітньої павутини винахідливість кібертерористів досягла надзвичайної досконалості: вони зламують комп'ютери державних установ, банків, підприємств, блокують інформаційні потоки, порушуючи роботу спецслужб і транснаціональних корпорацій; кібервіруси, розроблені хакерами, виводять з ладу сотні тисяч комп'ютерів. Ця форма тероризму відрізняється від інших: вона діє в інтелектуальній сфері й породжує новий вид насильства, яке "може бути спрямоване проти кого завгодно, а його успіх забезпечується не грубою силою, а нейронами".

У чистому вигляді той чи інший різновид тероризму зустрічається вкрай рідко, яскравим прикладом може стати сучасний кібертероризм - умисна, політично мотивована акція, направлена на інформацію, комп'ютерні системи та програми, яка набуває

форми насильства проти нейтральних об'єктів з боку субнаціональних груп або підпільно діючих осіб. Тим більше, що в сучасному суспільстві тероризм практично завжди має політичні мотиви, політично спрямований, хоча й прикривається етнічною, національною підставою.

Успіх протистояння тероризму багато в чому залежить від виявлення його природи - закономірностей виникнення та розповсюдження. Однак поки немає підстав стверджувати, що вони належною мірою пізнані. Основна складність боротьби з тероризмом полягає в тому, що він являє собою унікальне явище, яке вражає всі країни незалежно від рівня соціально-політичного, економічного й культурного розвитку. Будь-яка громадська проблема може стати приводом для терористичної компанії, будь-яка ідеологія - її підставою, будь-яка держава - ареною. Рішення будь-якого політичного, соціального, національного чи релігійного питання за допомогою прямого нелегітимного насильства стає тією домінуючою, яка дозволяє розглядати всі політичні та ідеологічні конструкції як засіб виправдання та обґрунтування терору. У цьому контексті тероризм постає як одна з форм перебігу конфлікту, що виникає тоді, коли складається сума необхідних для нього передумов і стає істотним фактором історії людства. Виділяється цілий ряд ознак, що сприяють тероризму:

1. Слабкість державної влади, особливо в роки соціальних катаклізмів, перебудови економічних і соціальних відносин. Влада тоді зазвичай не в змозі нейтралізувати, блокувати, подавити етнорелігійні екстремістські обурення й сепаратистські рухи.

Явна збитковість діяльності або бездіяльність спецслужб, які не вміють вчасно виявити й запобігти терористичним актам. Це стосується не тільки нашої країни, а й США, правоохоронні органи яких досить швидко виявляють терористів, але дуже погано попереджають їх злочинні дії. Враховуючи численні жертви тероризму, такий недолік особливо небезпечний.

Існування релігійних, сектантських, революційних, сепаратистських організацій, що вимагають негайного виконання своїх вимог без урахування об'єктивних умов та інтересів інших учасників відносин.

Принцип застосування насильства дієвий у суспільстві з сильним впливом традиціоналізму й сильним опором урбанізації та глобалізації.

Схвалення і підтримка дій терористів з боку нації, релігійних чи інших груп, загалом населення заснований на баченні тероризму як війни малих народів, які іншим способом не можуть домогтися справедливості й унаслідок цього його виправдовують.

6. Давні традиції використання тероризму для вирішення політичних, національних, економічних і інших завдань. У зв'язку з цим можна вказати на звичай широкого використання в культурі цієї соціальної (особливо національної) групи насилля, що нерідко проявляється в культі зброї, героїзації розбою і розбійників, зокрема серед предків, знаходить вираження в міфології та символіці. У такій області не шанується закон, у ньому просто не відчують потреби, і життя регулюється звичаями, неписаними нормами, інтерпретація яких може відбуватися в самому широкому діапазоні.

7. Особливе ставлення окремих країн чи регіонів до пережитих ними соціально-економічних, культурних, політичних і інших проблем. Специфіка таких переживань насамперед пов'язана з архаїчними формами соціальної організації. В одних регіонах можна спо-

стерігати апеляцію країн, які хочуть побороти події багатовікової давності й релігійний фундаменталізм. В інших районах рихлою силою тероризму буде боротьба за “справедливість” між бідними і багатими. Ця боротьба часто носить суто кримінальний характер і спрямована на розподіл власності й сфер впливу. Вона набуває політичного забарвлення тоді, коли об’єктом тероризму стають представники влади, інших політичних сил, або етнорелігійного, якщо під загрозою опиняються певні релігійні цінності.

Організована злочинність загалом і тероризм як один з найбільш небезпечних її видів з точки зору соціально-деструктивних наслідків при певному рівні розвитку кризових явищ у суспільстві може становити загрозу національній безпеці. Проблема причин тероризму є найбільш актуальною в сучасному суспільстві, але, на жаль, маловивченою. Терористична акція може бути - залежно від ступеня стабільності суспільства - причиною, наслідком, супутнім фактором або формою соціальних, політичних, етнічних, релігійних та інших конфліктів, як вже зазначалося раніше. З точки зору сучасних дослідників тероризму, об’єктивні чинники, які детермінують усі суспільні процеси, знаходять своє соціально-психологічне відображення в індивідуальній і груповій свідомості у формі установок, стереотипів і домінуючих психологічних, емоційних та інших станів, які і є безпосередніми регуляторами поведінки людей. Тому причини, а також мотивації тероризму повинні бути досліджені так, щоб у фокусі уваги були ті факти, які породжують саме тероризм, а не яесь інше явище. Тільки в цьому разі попереджувальні зусилля будуть конкретними й частково ефективними, що особливо важливо.

Зважаючи на різні види тероризму, можна запропонувати розподіляти його по групах, які складаються з різних умов:

1. Невирішеність національних, економічних, соціальних, державних, релігійних та інших проблем, що мають для певної етнічної спільноти важливе значення, а також прагнення до перерозподілу життєвих ресурсів і природних багатств на користь цієї спільноти.

2. Розбіжність етнічних і релігійних меж, пред’явлення у зв’язку з цим терористичних і політичних претензій однією нацією іншій, однією релігією - іншій, а також бажання зробити свою країну мононаціональною або монорелігійною.

3. Прагнення якої-небудь етнорелігійної, національної групи чи організації захопити державну владу шляхом відокремлення від решти країни. Таке прагнення часто породжується невмілою, непродуманою політикою центральної влади щодо етнічних і релігійних регіонів, а також відсутність заходів з нейтралізації негативних наслідків, що виникають при перебудові ієрархічних структур, порушення колишнього балансу сил і можливостей, порушення прав представників цього етносу чи конфесії.

4. Прагнення будь-якої етнічної або релігійної групи до збереження своєї ідентичності і у зв’язку з цим опір нав’язуванню їм інших способів життя, культури, системи цінностей, поглядів і світорозуміння. Цілком можливо, що саме тому вкрай вороже ставлення деяких незахідних спільнот до західної культури, що живить терористичну направленість окремих груп, виникає саме з активного неприйняття західних стандартів і цінностей.

Надмірний симбіотичний зв’язок цих національних чи релігійних груп зі своєю культурою, мовою, символікою тощо. Будь-який замах на неї породжує страх тотальної катастрофи, а тому виправдовуються будь-які засоби її запобігання. Взагалі ставлення людини до цього зв’язку наповнене винятковою енергією і силою, що не охоплюється свідомістю. Залежно від виховання це відношення стимулює як патріотизм, так і крайній націоналізм у його терористичних проявах.

6. Зростання безробіття й виникнення серйозних економічних проблем, особливо у великих містах з різноманітним національним, релігійним і расовим складом. За відсутності роботи та матеріальної незабезпеченості будуть дорікати представників тих чи інших націй чи конфесій, які там у меншості, іноді навіть це біженці та мігранти.

7. Політична боротьба, яка спирається на релігійний, національний або націоналістичний рух і яка експлуатує ірраціональні, незмінні погляди окремих верств населення.

Сучасний тероризм - це насильство, яке здійснюється групою людей стосовно держави як політичного суб’єкта, і загроза насилля щодо мирних громадян. За останнє десятиріччя тероризм набув системного характеру, появі якого сприяв технічний прогрес, а також розвиток ЗМІ та способів передачі інформації, що багаторазово збільшило пропагандистський ефект терористичних актів. Політичний терор, що застосовується в сучасному світі, є якісно новим феноменом, що істотно відрізняється від політичних убивств, що практикувалися в давності й на початку Нового часу. Тому що, по-перше, сучасний тероризм характеризується власною ідеологією й способом дії - асоційований з анархізмом, із соціальною революцією та з боротьбою за національне визволення. По-друге, сам терорист не тільки використовує методи, що відрізняються від тих, якими користувався політичний убивця раніше, але він також по-іншому сприймає свою роль, суспільство й призначення свого акту. Сучасний тероризм має масовий характер, до нього залучаються не тільки й не стільки політичні групи, скільки національні та релігійні об’єднання, засновані на політичних і економічних інтересах.

Таким чином, тероризм сьогодні - головне знаряддя для отримання політичної та економічної вигоди, а терорист - професіонал, знавець своєї справи, яка сприяє досягненню поставленої мети.

Література

1. Конституція України офіційний текст станом на 21 лютого 2014 р. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
2. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 № 638-IV, зі змінами станом на 13.03.2014 за № 877-VII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
3. Кримінальний кодекс України офіційний текст станом на 15.04.2014. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
4. Витюк В.В., Эфиров С.А. “Левый” терроризм на Западе: история и современность. - М., 1987. - 241 с.
5. Кота А. Эпоха терроризму / Міжнародний тероризм і право. М.: 2004. - 56 с.
6. Епур Г.В., Коваленко С.В. Тероризм: знать, чтобы предупредить / Сб. статей. - Луганск, 2000. - 48 с.
7. Токаревський Г.В. Міжнародний тероризм: сучасний стан та перспективи протидії // Стратегічна панорама. - 2003. - № 1. - 52 с.
8. Стрімська М. Політичний тероризм: проблеми його визначення // Політологічний часопис. I. - 1994. - № 2.
9. Лакер У. Анатомія тероризма // Иностранная литература. - 1996. - № 11.
10. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції. 13-14 лютого 2001 р. - Львів, 2001.

*Бахчеван Є.Ф.,
викладач кафедри
тактико-спеціальної та вогневої підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 06.11.2014*